

By, marsk og gæst

By, marsk og geest 21

Kulturhistorisk årbog for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget
2009

Redaktion: Mette Højmark Søvsø (ansv.), Kirstin Eliassen,
Susanne Benthien, Claus Feveile, Lars Hammer og Søren Mulvad

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

©: 2009 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag.
Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler
fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til
Anders Sørensen Vedel. Han udgav
i årene 1591-92 otte bøger, der var
"Prentet paa Liliebierget udi Ribe".
Om disse bogudgivelser og trykke-
riet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 978-87-89827-19-3
ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1811. Om dette kort,
se "By, marsk og geest 13" 2001, s. 37-50.

Illustration på forsiden: Rudeglas fra renæssancen, se s. 57 og 60.

Illustrationer på bagsiden: Prøvesmaging af Hjem IS, se s. 97. Uroksekranie, se s. 6.
Stridsøkse fra enkeltgravstid, se s. 22.

Indhold

Claus Feveile & Kim Aaris-Sørensen	
Uroksekraniumet fra stemmeværket ved Tved Å/Høllet bæk	
– et sjældent zoologisk fund fra Sydvestjylland	5
<i>An auroch cranium from a dam on the river Tved/ Høllet stream</i>	
– a rare zoological find from southwestern Jutland	9
Steen Frydenlund Jensen	
Fladmarksgrave fra høj og flad mark – tre enkeltgravstidsgrave fra Krogsgård	10
<i>Flat field graves from mounds and open fields. Three Single grave culture burials</i>	
<i>from Krogsgård</i>	20
Palle Siemen	
En overraskende gave fra Brokær	22
<i>A surprising present from Brokær</i>	32
Claus Feveile og Mette Højmark Søvsø	
Vikingetidsgravpladsen ved Hunderup	
– 15 jordfæstegrave omkring en storstensgrav fra stenalderen	33
<i>A Viking period burial ground near Hunderup</i>	
– 15 inhumations from around a Stone Age megalithic grave	47
Jens N. Nielsen	
Ruder i Ribe i renæssancen	49
<i>Renaissance glass panes from Ribe</i>	63
Louise Nyholm Kallestrup	
”Svoren til Ild og Brand for hendes Trolddomsgerninger”	64
<i>”Cursed to burning at the stake for her witchcraft”</i>	72
Børge Kjeldsen	
Vestjyske bindebrev	74
<i>Binding letters from Western Jutland</i>	82
Mette Slyngborg	
Hjem IS – en kulturhistorisk undersøgelse	83
<i>Hjem IS – an investigation of its cultural history</i>	99

Vestjyske bindebrev

Af Børge Kjeldsen

På vestjyske museer er der bevaret et stort antal mindeblade fra det 19. århundrede. Mindeblade er håndtegnede blade med kalligraferede mindevers – ofte udført i anledning af en bestemt familiebegivenhed som fødsel, konfirmation, bryllup eller dødsfald. En speciel type minder er de såkaldte bindebrev, som man i dag vel bedst kan sammenligne med nutidige gækkebreve. De blev dog udført efter helt andre regler og havde samtidig en meget større social funktion. Af de foreløbig godt 300 registrerede mindeblade på disse museer er der 26 bindebrev, men de har uden tvivl været mere udbredt, end det bevarede antal antyder. Hvor de almindelige mindeblade på disse museer overvejende kendes fra sidste halvdel af 1800'erne er det ældst registrerede bindebrev fra 1821 og det yngste fra 1871.

Hvor skikken med bindebrev er opstået er uklart, men de kendes nogenlunde samtidigt i Danmark og den tysktalende del af Centraleuropa siden begyndelsen af 1600'erne. Skikken begyndte her i adelige og gejstlige kredse og blev derefter overtaget af borgerskabet og bredte sig herfra til den jævne befolkning, hvor den fra omkring år 1800 og 75 år frem blev meget populær. Fremsendelsen af et bindebrev skulle ske på modtagerens navnedag eller på en af årets fire tamperdage. I en optegnelse, som behandler folkeskikke på Fyn, har gårdmand Lars Frederiksen fra Ryslinge indsendt en meddelelse til Svend Grundtvig i 1856¹. Her oplyses følgende: "Paa Tamperdag og paa Ens Navnedag i Almanakken kan man blive bunden, hvis man ikke tager sig iagt. Man faaer da et Brev, hvori der ligger en Silke-Traad, paa hvilken der er slaaet en Mængde uopløselige Knuder. For nu at blive løst igjen, maa man gjøre et Gilde og det er Bindegilde." Lars Frederiksen beskriver herefter et bindebrev og i teksten forekommer en af de mest almindelige sætninger: "Jeg binder hverken med Baand eller Bast, Men med en Silketraad saa fast. Saa skal du bunden være, Til løsning skeer med Ære." Herefter kommer så en henvisning til gildet, som ej må forglemmes. Lars Frederiksen fortsætter: "Hvis den Paagjældende veed, at det er Tamperdag, da tager han ingen Breve imod den Dag; for det er Bindebrev. Men hvis han ikke lugter Luntten og tager imod Brevet, da maa han kjønt gjøre et Gilde efter de foreskrevne Regler."

Modtageren skulle altså selv tage brevet i hånden for at være "bundet", og havde den udvalgte mistanke om, at det var et bindebrev, kunne ved-

kommende nægte at modtage det. Der blev derfor vist stor opfindsomhed for at få afleveret brevet. Det kunne ske ved at anbringe det et sted, hvor modtageren uvægerligt kom i løbet af dagen, f.eks. i en lomme eller i madpakken og undertiden som indpakning om en håndfuld søm².

Til bindebrevet hørte en opgave, som skulle løses. Det kunne som nævnt ovenfor være en silketråd med mange knuder, men det kunne også være en ordgåde. Lykkedes det ikke, hvad der nok heller ikke forventedes, måtte modtageren løskøbe sig med et *Bindegilde*.

Almanakken

Som nævnt ovenfor skulle bindebrevet overbringes på ens navnedag eller på tamperdagen. Navnedagen var den helgendag i almanakken³, som svarede til ens fornavn. Denne dag var tidligere, i hvert fald på landet, langt fastere knyttet til ens tilværelse end selve fødselsdagen, som man ofte ikke kendte, og som man i øvrigt først sent begyndte at festligholde.

Selvom der fandtes et rigt navnestof i de gamle almanakker (fig. 1), hændte det dog, at nogle bar navne som ikke forekom i almanakfortegnelsen, og her måtte man så ty til en af årets fire tamperdage⁴. På Fanø har man dog efter 1850 oftest benyttet fødselsdagen som anledning til et bindebrev.

Hovedparten af de bevarede bindebrev er mere eller mindre kunstfærdigt udstyret. Der findes dog også enkelte som kun er en foldet papirlap uden dekoration (fig. 2), som eksemplet fra Sydvestjyske Museer viser⁵. At dømme ud fra

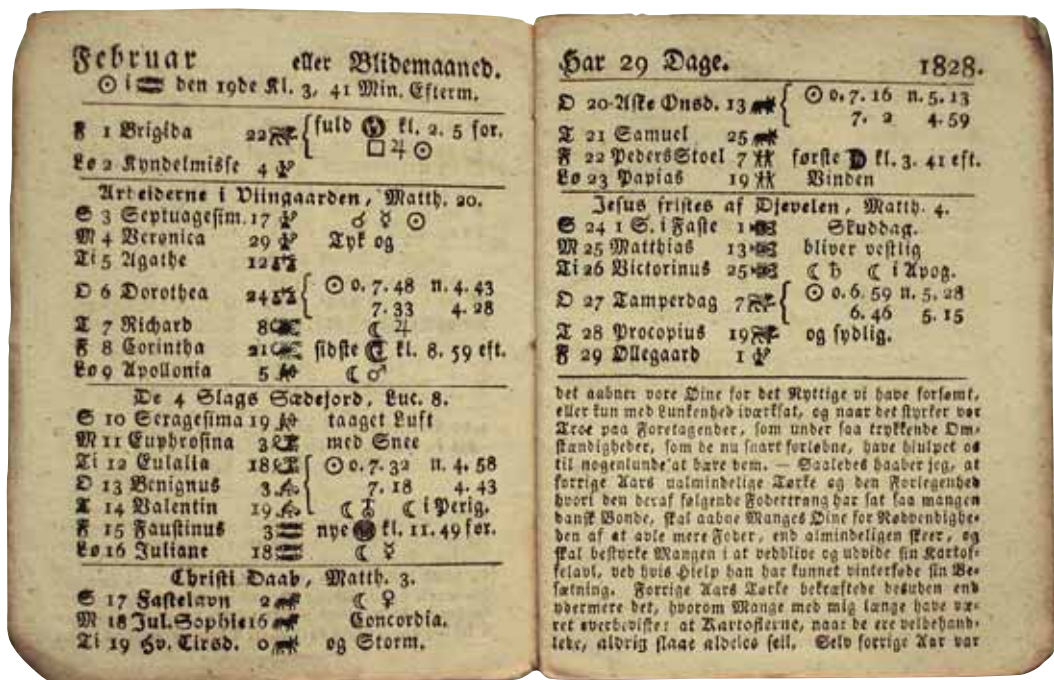

Fig. 1. Almanak for året 1828. Som det fremgår, har næsten alle dage helgennavne. Den 6. februar er således St. Dorotheasdag og årets første tamperdag faldt dette år den 27. februar. Foto: B.K. (Børge Kjeldsen).

An Almanac for the year 1828. As can be seen, nearly all the days have a saint's name, thus the 6th of February is St. Dorothy's day and the first Ember Day of this year was the 27th of February.

problemerne ved overdragelsen er der er ingen tvivl om at de har været mere almindelige end det bevarede materiale angiver. De er blot ikke kommet i ramme. "Papirlappen" har måske undertiden været en forløber for det dekorative bindebrev, hvilket antydes i et smukt udført minde til Mette Lauridsen, Gjalbek⁶. Mindet, som måler 495 x 585 mm, begynder således: "Veninde kjerlig huld og blid – Du som vor Fange er – Vor Baand du løser vel med Flid – Derfor vi kommen er. – Vi bandt Dig ei med Baand og Bast – Men silketvinde rød – Den knyttet vi for Dig saa fast – Til Fange Du var nød – Paa Tamperdag Du magted ei – Dit Baand at løse her,"

Enkelte af de tidlige bindebrev har et moralserende og religiøst præg, men det er undtagelsen efter midten af 1800årene. Visse vendinger går dog igen fra de tidligste bindebrev, således et til Thomas Brodersen Risbrich, borgmester i Odense. Dette er fra omkring 1630⁷, og er overleveret i en lidt senere afskrift. Brevet er sendt på St. Thomæ dag med henvisning til almanakken, og indeholder sætningerne: "Saa binder Vi Voris gode Ven

ogsaa, Vel fast alt med en Silke-Traa, At hand sig ogsaa fangen maa give, Og han af Os nu Bunden blive, Indtil I Eder løser med Priis, Efter sædvanlig Skik og Viis." Senere i brevet kommer udtrykket: "Nu ønsker Vi Eder saa mange gode Natt, Som Havsens Bond med Sand besat."

Det sidste er en variant da udtrykket normalt som her i 1831 lyder: "Tillige ønsker jeg dig saae mange gode Dage og Nat, som Himlen den er med Stjerner besat"⁸, eller som det fremgår af det følgende bindebrev, som er et af de tidligste der kendes.

Genbrug

Et af de ældst bevarede danske bindebrev, blev i 1921 indleveret til Dansk Folkemindesamling⁹. Bindebrevet var sendt af Pastor Carl Koch i Ubberup, som oplyser at det længe har været i hans families eje, og at hans søster Frk. Ulrikke Koch i Ribe har haft det gemt mellem gamle familiepapirer. Hun har som barn hørt det omtale som et gammelt arvestykke. Brevet, som første

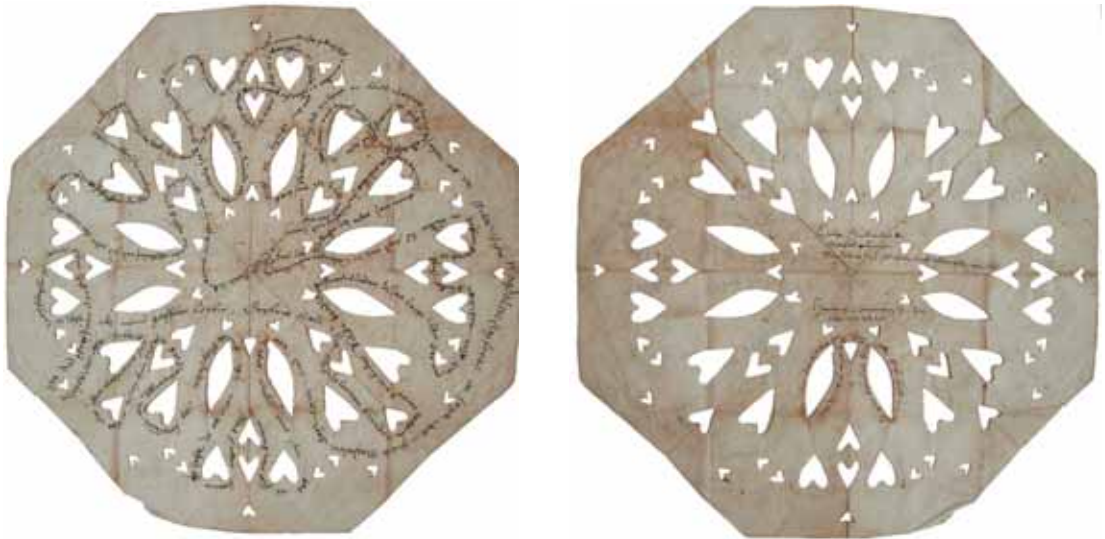

Fig. 3. Bindebrev fremsendt til Magdalene Sass på Magdalenedag den 22. juli 1641 og senere genbrugt til Magdalene Zeise i 1756. Det er udklippet med labyrint, og er et af de ældst bevarede bindebrev. DFS. 1906/35, bs. 11579. Foto: Dansk Folkemindesamling (DFS).

A binding letter sent to Magdalene Sass on St. Magdalenes day the 22 nd of July 1641. The letter was since reused and sent to Magdalene Zeise in 1756. The labyrinth paper cut is one of the oldest preserved binding letters (DFS. 1906/35, bs. 11579).

gang er sendt til Jomfru Magdalene Sass, er fra 1641. Det har form som en ligesidet ottekant og er udklippet men ikke farvelagt. Det har været foldet fire gange, og det huskes, at det har været bundet med en snor, der var flettet af hår, og var bundet i mange knuder, som ikke var løst.

Bindebrevet (fig. 3) har følgende ordlyd: "I Natten der jeg laa oc soffuede hart,/ drømte mig noget wunderlig saa shnart,/ mig drømte att fulen, paa trærne saade/ oc sjungde deilig oc offuermaade,/ da gick jeg ud i marcken oc schov hin grønne/ oc besehe de blomster oc lilier schön/ oc hørde paa den deilig og schön sang/ som de fule med stor røst bare framm./ Jeg stod oc lenge og lüde derpaa/ om nogen af disse fule vilde flüe heller gaa,/ men satte sig alle paa trærne oc quist/ oc sagde att de schulde vehre Magdalene dag forvist,/ de sagde dett schulde Magdalene dag være/ med rett schell, dertill med stor ære,/ oc huor man komm i schov heller hiemme/ da sagde de att man icke schulde Magdalene dag forglemme,/ min Allmanach ieg ocsa for mig lagde,/ oc saa der efter dettsamme hun sagde,/ at Magdalene dag stod schreffuen derudi,/ med røde bogstaffuer, oc vehr icke indnu gafuen forbie./ derfor schall i Nu Magdalene være bunden,/ med en liden Silcketrad være offuervun-

den/ til saa lenge i løser eder med all æhre,/ med Vien, Sucker, stegt oc andet mehre/ oc beder til giest mig oc Catrine oc andre flere paa eders side/ nu ynscher jeg eder saa mange hundre tusinde gode natt/ som himmelen er med stierne omsatt/ Guds naade lück oc velsignelse stor/ ynscher ieg eder aff min hiertens rod,/ ynscher ieg eder aff hiertens rod/ Gud giffue den motte hosz eder vär/ den i af hiertet haffue kier,/ den bøen begierer ieg sielff med schell,/ endog ieg det i hiertet finde vell.

Erlige Gudfrygtige oc dydefuld Jungfru Magdalene Sass skal dette breff leffueris udi egen haand. Hendrich Christensen Im Jahr 1641 den 22 Julii.

(Senere påskrift)

Efter 115 Aars forløb igjen opsøgt og overleveret till lige saa ærlige, gudfrygtige och dydfulde Jomfru Magdalena Cahtrine Zeise Anno 1756.

Der har sikkert været en mundtlig tradition for bindebrevens tekst; men de mange fællestræk fortæller, at der må have været trykte forlæg. Dette gælder også den dekorative udformning, da enkelte temaer, som den udklippede labyrint (fig. 4), hvis båndslængninger krydser hinanden har været meget populær. Undertiden henviser labyrinten,

eller valknuden, direkte til bindingen og erstatter gåden eller det silkebånd, som ellers normalt var indlagt. Når der i de ældre bindebrev ofte er udklippede figurer som dyr og fugle, henviser teksten ofte til disse.

Johs. E. Tang Kristensen omtaler et lille håndskrevet hæfte fra Sønderjylland¹⁰. Hæftet er fra 1785 og indeholder forlæg for nytårsønsker, bindebrev, bryllupsbrev, barselsbrev og begravelsesbrev. At der også har været trykte forlæg beviser en lille bog af J. Fjord, udgivet i Odense 1822.

Da ingen af teksterne i de bevarede bindebrev er helt ens, er det tydeligt, at brevskriverne har gjort sig umage for at variere dem. Alene de typiske indledninger som her fra Vestjylland 1825¹¹: "I Morgen Først ieg Vaagnet op, ieg havde tanker mange, ieg førte klæder paa min krop." Eller et eksempel fra Fyn 1852¹²: "I dag da jeg stod tidlig op, da saa jeg Solen skinne. Jeg førte Klæder paa min Krop i det jeg stod alene." Hovedformålet med bindebrevene har været det omtalte gilde, men at flere af brevene er maskerede frierbrev, kan ikke udelukkes. Således nævnes et bindebrev fra Fyn, hvor man ved, at brevskriveren kort efter blev gift med modtageren.

På Varde Museum findes således to bindebrev, fra henholdsvis 1853 og 1859¹³. Førstnævnte er til "Velagtet Par" Hans H. Damgaard og Ane Catrine og det sidste til samme Anna Chatrine på Damgaard og er fra Mathias H. Østergaard, og sendt: "– til en Kone saa net –". Brevet slutter som normalt med gode ønsker for fremtiden; men har her fået en lille betænksom tilføjelse: "Jeg ønsker for Dig og dine Poder, som om dig staar maa voxer i det gode, naar de voxer i Ungdommens Aar, Trøster Dig i Alderdommens Dage. Dermed vil jeg ende paa disse mine ord, gid alting Dig maatte behage."

I dette tilfælde er der sikkert ingen tvivl om, at afsenderen og forfatteren til brevet har haft en bagtanke.

Normalt har bindebrevene flere afsendere, og ofte har en af disse sikkert skrevet teksten, hvad bindebrevens form, eller mangel på samme tyder på. Retskrivning har det også tit knebet med, ligesom små og store bogstaver er benyttet tilfældigt. Ofte har afsenderne dog måttet ty til en skrivekyndig, som kunne være egnens skolelærer.

Fig. 4. Bindebrev fremsendt til Dorthea Christensdatter i Billum. Det er dateret St. Dortheasdag den 6. februar 1821. Brevet er udklippet med den traditionelle labyrint også kaldet valknude. De røde pletter er rester fra laksegl hvor silketrâden har været fastgjort. Varde Museum: VAM 2469. Foto B.K.

A binding letter sent to Dorthea Christensdatter at Billum. It is dated St. Dorothy's day, the 6th of February 1821. The letter is furnished with the traditional labyrinth paper cut motive, also known as valknude. The red stains are marks from the letters wax seal, from which a silk ribbon was attached (VAM 2469).

I flere af brevene aner man, at forfatterne har forsøgt at være poetiske, hvad de tydeligvis ikke har magtet. Som her fra et blad fra 1842¹⁴, "En Yndig Vaarens Morgenstund. Naturen fro sig smilte, da jeg fra qvægsom Natteblund, Glad til mit Arbeid ilte" og fra 1831¹⁵: "I Morges da jeg udaf Windved saae, Fuglene sang jeg lydede derpaa." Et brev sendt på Dortheasdag 1821 lyder¹⁶: "I Morgen da jeg monne opstaae og mine Klæder førte paa. Da monne sig Alting fryde og glæde. De Fugle i Luften saa dejlig mon qvæde. Jeg tog da til min almanak, for derude at holde Snak."

Ribes bindebrev

På Sydvestjyske Museer er registreret seks bindebrev, hvoraf to er sendt til lærer C. Betzer i Ribe fra realklassens elever. Museets tidligste minde er dateret den 14. marts 1832¹⁷. Datoen henviser her

Fig. 5. Bindebrev til Kiersten Peders Kone i Raahede. Fremsendt på tamperdag den 14. marts 1832. Brevet er udklippet og farvelagt. Mål 420 x 340 mm. Sydvestjyske Museer: ASR M7675, nr. 7675. Foto: B.K.

A binding letter sent to Kiersten Peders wife at Råhede on Ember Day, the 14th of March 1832. The letter is cut out and hand coloured. Measurements 420 x 340 mm (ASR M7675, 7675).

til tamperdagen det pågældende år. Brevet er kunstfærdigt udklippet med blomstrende grene og derefter farvelagt. På brevet er udsparet fem “talebøbler” med håndskrevet tekst. På det midterste fremgår at det er “Et ære eller Binde Brev lagt paa den Agtværdige Kone Kiersten Peders Kone. – Raahede” og er foræret af ni undertegnede venner (fig. 5).

Den svært læselige tekst lyder således: “No 1/ Min kiere Veninde,/ her skal du befinde,/ vor tiden den gaar,/ vi har nu i sinde,/ at vi dig vil binde,/ Men vi kan ey vide/ hvor dag vi det faaer?/ No 2/ Her har du nu Brevet/ Som af mig er skrevet,/ Som binde skal dig,/ Men ey haabe du bliver/ Vred paa det jeg skriver/ Om jeg skulde tale/ lid strænge til/ Dig./ No 3/ Her skal du besteme,/ Naar du skal forglemme,/ Alt hvad du her har,/ Naar Døden vil tage,/ Dig bort fra din Mage./ Der paa give du os/ Sandfærdige/ Svar,/ No 4/ Ey svar vi begiere,/ Men vi dig forære/ salveten du faar/ men kan du

det ikke,/ Vi ønsker lidt Drike,/ En Puns og en Dans/ og hvad du vil/ Spændere.”

Bindebrevet er indkommet til museet i 1939. Giveren Else Marie Hostrup skriver i et medfølgende brev, at hun har fundet det i et gammelt chatol, som hun har arvet, men at hun i øvrigt ikke kender brevet oprindelse. Hun skriver, at hun kan huske, at hun selv modtog et bindebrev for 50 år siden og holdt bindegilde på sin 25 års fødselsdag. Brevet skulle afleveres hemmeligt inden solnedgang, og var det modtaget, skulle der løses en opgave, der som regel var umulig.

Teksten i bindebrevene er ofte udført i et fast tema. Først fortælles, at det er et ære- eller bindebrev, derefter en henvisning til enten navne- eller tamperdag, hvorefter der fortsættes med oplysning om opgaven eller gåden som skal løses. Da det ikke forventes, at man løser brevet opgave, kan modtageren kun blive løst ved at give det omtalte bindegilde. Da dette gilde er brevet hovedformål, gives der righoldige forslag til hvordan det kan foregå med drikke, mad og dans. Til sidst ønskes modtageren held og lykke i livet fremover og eventuelt hinsides.

Det sociale element i bindebrevene med ungdomsgilder på landet, illustreres på smukkeste vis i det seneste af minderne fra Ribe¹⁸, som er dateret 14.12.1864, ligeledes en tamperdag (fig. 6). Udførelsen af dette smukke blad er tilskrevet Ølgod-egnens kendte mindebladstegner, gårdmand Niels Hansen Uhd¹⁹. Mindet er ifølge indskriften et “Ærebaand til agtbare Pige Caroline M. Christensen i Meils”. Båndet er pålagt hende af 40 af hendes navngivne venner og veninder, og teksten, som er velskrevet giver et levende billede af den nævnte sociale funktion. Bindebrevet, som opgives at kunne synges på melodien, “Himlen den staaer som en dunkel Pale(t)”, har følgende ordlyd:

“Her Venner og Veninder i Ungdommens Vaar/ Dig her har ladet omvinde/ Med Baand, af Gaader vi knyttet et Snor/ Omkrandsset med Blomster Kjærminder;/ Og dette skal være det varigste Pant/ Paa Venskabet, og det være skal sandt./ At Baandet, som her omslynger Dig kjer,/ Beviis paa vor Ære og Agtelse er./ Du Løsning af Gaaden ei finder saa let/ Ved Granskning nei, det bliver for svært,/ Dog Baandet Du haver forstaaet heel ret./ Og Løsningen haver Du lært,/ Thi Du os nu gjør

Fig. 6. Bindebrev til Caroline M. Christensen i Meils. Fremsendt på tamperdag den 14. december 1864. Brevet er tegnet og farvelagt. Teksten giver et smukt indblik i den sociale funktion som bindebrevskikken havde i de gamle landsbysamfund. Mål 500 x 590 mm. Sydvestjyske Museer: ASR ME733, E 733. Foto: SJM.

A binding letter addressed to Caroline M. Christensen at Meils on Ember Day, the 14th of December 1864. The letter is hand drawn and coloured. The text gives a fine insight into the social function, which the practice of sending binding letter had in the village community (ASR ME733, E733).

saa herligt et Bal./ Saa glade vi tumler i Frihedens Sal/ Og i Festens Glands, Musikken og Dands/ Opliver henriver Ungdommens Sands./ Nu Salen gjenlyder af Munterhed Skjemt,/ Hvert Ansigt selv Glæden udstraaler./ Selv koldeste Hjerter til Glæden bli'er stemt/ Hvor saa meget Herligt tilmales;/ Og muntre i Sindet i Ungdommens Aar/ Med Jubel vi tømme nu Frihedens Skaal/ Og ønske da saa, at Venskabet maae./ Vedvare saalænge som Hjerterne slaee./ Veninde med Hæder Du atter er fri./ Dermed vi dig ønske til Lykke./ Giv stedse Du vandrer paa Rosenstie./ Og Dyden Dig altid maa smykke./ Saa at med Glæde Du skuer den Tid,/ Hvor evig belønnes hver Christelig Id./ Og naar da Din Aand fra Tidernes Baand/ Er løsnet, o Herre! modtag Du hend' Aand/ Og mens Du hernen vandrer Din' Tid./ Dig Glædens Palme beskygge./ Med Velstand og Held velsignes Din Flid./ Og Sundhed Din' Kinder besmykke./ Og endnu med Glæde vi hæver engang/ Det fyldte Bæger istemmer med Sang/ Nu fri er Du fra, Dit Baand og vi da,/ med Glæde udtømmer Din Skaal Hurra".

Da der ikke umiddelbart findes gåder i brevet, og det nævnes at Caroline har lært løsningen med hensyn til festen, må vi formode, at den uløselige del af opgaven har været stillet tidligere.

Stormectigste Fyrste

Som et kuriosum skal nævnes et bindebrev, som er en af de tidligste effekter, som er indkommet til

Sydvestjyske Museer²⁰. Det er benævnt som en litograferet faksimile af en ansøgning i form af et bindebrev som er skrevet på et alenlangt lyseblåt silkebånd og dateret 1671 (fig. 7). Det er stilet til Christian V. og menes sendt af Leonora Kristine Ulfeldts to yngste døtre. Hvorfor ansøgningen er formet som et bindebrev er usikkert. Brevet er indgivet og noteret den 18. April, men Kongens fødselsdag var den 15. April, og hans navnedag den 14. Maj. Brevet har følgende ordlyd:

Stormectigste Fyrste Allernaadigste Herre oc Arffue Konning

Eders Kongelige Majestet ville aff Høy Kongelig Naade oss mildeligen ansee, oc icke i Unaade optage, at vii Eders Kongelig Majestets Fødder i Dag som er den 18 April sniigendis omfaffner oc dennem med vorris ydmyge Bøn oc moedige Taarer fastholder, veemodeligen begierindis, at Eders Kongelig Majestet den haarde Knuude vorris fangen F. Moder er bunden med allernaadigst for sit Naffns Skyld ville opløsse. Gordius haffde i fordem Tiid bunden en Knuude, huilcken i mange Aar efter hands Død ingen uden Alexander Magnus kunde opløsse; oc huorvel Gierningen i sig, oc paa den maade Hand den løste icke var besuerlig, dog alligeuell gaff hand dermed at forstaae, at intet hannem for tungt skulle være, oc roessis denne hands Resolution endnu den Dag i Dag er. Allernaadigste Konning, Eders Kongelig Majestet kand langt lettere løsse denne Knuude, oc

Fig. 7. Bindebrev (faksimile) til Christian 5. Skrevet på et alenlangt lyseblåt silkebånd. Fremsendt og dateret 18. April 1671. Det blev narret kongen i hænde da det som tilfældig var henlagt i et vindue. Det menes at være fremsendt af Leonora Christina Ulfeldts to yngste døtre. Båndet er kraftigt falmet, men den blå farve anes i kanten. Sydvestjyske Museer: ASR M70, nr. 70. Foto: B.K.

A binding letter (facsimile) sent to King Christian V of Denmark. Written on a two foot long pale blue silk ribbon, it was dated 1671. The King was tricked into receiving it, as it was left, as if accidentally, lying in a window. The two youngest daughters of Leonora Christina Ulfeldt supposedly sent the letter. The ribbon is very faded, but its original blue colour can still be faintly discerned along its edges (ASR M70, 70).

dermed meere gjøre end som Alexander da gjorde, sig Selffuer til et Udødeligt Naffn. Gud som en Størckens Gud styrcke Eders Kongelig Majestets Arm til at løsse alle haarde oc vanskelige Knuuder, ok lade stetze oc altid Seyer være i Eders Kl. Majestets Høyre Haand; der til siger,

(Allernaadigste Herre oc Arffue Konning

Eders Kongelig Majestets

Allerunderdanigste Tienerinder de bedrøfuede Ulfelder) Amen²¹.

Brevet blev narret kongen i hænde, idet det som tilfældigt var henlagt i hans vindue. Det indeholder ingen bundne knuder, men kun en bønlig opfordring til at løse den hårde knude, deres fangne moder var bunden i. Originalen har været bevaret i Griffenfeldts familie sammen med en egenhændig skrivelse fra Christian V. til den kendte statsmand²². Sidst i denne skrivelse, som er forseglet med kongens brevsegl nævnes følgende: “— der hos sendis en synderlig invention aff en suppli(cue) huilken er kommen mig i hender, hued ey aff huem den er ouffuerbragt, och er funden i winduwet, her oppe i gemacket, Maneren er hel gallan(t) Mens man winder ey meget med schligt galanterier.”

Leonora Kristine har i sin gribende selvbiografi, beskrevet de ydmygende forhold, hun var udsat for i Blaataarn, hvor hun på dette tidspunkt havde siddet som fange i 8 år²³. Bindebrevet fik dog heller ingen indflydelse på fængslingen, som kom til at vare endnu i 14 år.

Gækkebreve

Omkring 1860 begynder skikken med bindebreve at forsvinde. Det er karakteristisk, at det samtidig sker med, at de første trykte forlæg til gækkebreve bliver udgivet. Det var den foretagsomme viseforfatter og udgiver Julius Strandberg, som fra 1861 og frem til sin død i 1903 årligt udgav nye trykte forlæg. Gækkebrevene havde deres storhedstid i slutningen af 1800årene. Omkring 1930 forlyder det, at skikken med gækkebreve nu næsten er forsvunden²⁴. I dag kendes gækkebreve dog stadig af de fleste børn.

Noter

1. Rasmussen 1960 s. 7 ff.
2. Rasmussen 1963 s. 33 ff. Feilberg 1910 s. 59 ff.
3. En helgens fødselsdag, dvs. dagen hvor en helgen dør og genfødes til et himmelsk liv.
4. Tamperdag: folkelig forvanskning fra latin Quattuor tempora = fire tider. Oprindeligt første katolske fastedag i kvartalets begyndelse. Dagene falder på første onsdag efter Askeonsdag, onsdag efter Pinsedag, efter ”Korsets ophøjelse” (14. september) og efter Sct. Lucia (13. december). Fra midten af 1500tallet var tamperretten, hvor der behandlede ægteskabsager, henlagt til disse dage (ophævedes 1797).
5. Sydvestjyske Museer: ESM 784 x 2. Grøn registrant: D 27 i.
6. Skive Museum: SMS 4436 (deponeret på Ølgod Museum). Grøn registrant: J.2.u.
7. Rasmussen 1960 s. 11 ff.

8. Varde Museum: VAM 2477. Grøn registrant: D 26 c.
9. Dansk Folkemindesamling: DFS 1906/35, bs.11579. Tang Kristensen 1933 s. 132, 166.
10. Tang Kristensen, 1933 s. 158.
11. VAM 4653. Grøn registrant: D 26 c.
12. Rasmussen 1960 s. 78 ff.
13. VAM 6680 og 6790. Grøn registrant: D 26 c.
14. VAM 6679. Grøn registrant: D 26 c.
15. VAM 2477. Grøn registrant: D 26 c.
16. VAM 2469. Grøn registrant: D 26 c.
17. Sydvestjyske Museer: ASR M7675, nr. 7675. Grøn registrant: D 26 c.
18. ASR ME733, nr. E733. Grøn registrant: D 26 c.
19. Øllgaard 1968 s. 47ff.
20. ASR M70, nr. 70. Grøn registrant: D 16 b.
21. Tang Kristensen, 1933 s. 133, 170.
22. Molbech. 1827 s. 573ff.
23. Ulfeldt 1900 (Den trykte beskrivelse udkom første gang i 1869).
24. Tang Kristensen 1933 s. 197.

Litteratur

- Feilberg, H.F. 1910: *Dansk Bondeliv*. København.
- Fjord, J. 1822: *Materialier til Bindebreve for Bønder og Andre*. Odense.
- Molbech 1827: *Nordisk Tidsskrift for Historie, Litteratur og Kunst* I,4.
- Rasmussen, Holger 1960: *Fynske bindebreve*. Odense.
- Rasmussen, Holger 1963: *Landsbyliv*. København.
- Tang Kristensen J.E. 1933: *Danske Bindebreve, Sprog og Kultur* 1933, s. 129-197.
- Ulfeldt, Leonora Christina 1900: *Jammers Minde*. København.
- Øllgaard, H. 1968: Niels Hansen Uhds mindeblade, *Mark og Montre* 1968 s. 47-54.

SUMMARY

Binding letters from Western Jutland

Among the collections of Western Jutland's museums, there are preserved a large number of remembrance documents from the 19th century. They are generally handdrawn and calligraphed with verses of remembrance. They were often made in connection with special family events such as births, confirmations, weddings, or deaths.

A particular type of remembrance document are the the so-called binding letter (bindebrev), which can best be compared with modern day *Gækkebreve* – a letter sent at Easter with a toying text along the lines of a Valentine letter, where the recipient must guess the sender. A binding letter was however, composed according to certain acknowledged rules, and had a much wider social function. Out of the herewithto, approximately 300 remembrance documents registered at the aforementioned museums there are 26 binding letters. However, they have undoubtedly been more widespread than is implied by this remaining number. Whereas the popular remembrance verses of Western Jutland are mostly dated to the second half of the 19th century, the oldest binding letter is from 1821 and the latest from 1871.

The precise origins of the practice of sending binding letters is not known, but they appear at approximately the same time in Denmark and the German speaking parts of Central Europe from the beginning of the 17th century. Here the practice originated among the nobility and the clergy and was then taken over by the middle classes, from where it spread to the common populace, amongst whom - from around 1800 and 75 years onwards - it became very popular. The delivery of a binding letter should coincide with the recipients' Saint's day itself or on one of the four annual Ember days (Quarttuor tempora).

With the binding letter came a task, riddle, or problem to be solved. It could be a silk thread with many knots impossible to untie, or a word puzzle. If the recipient did not succeed - which was not expected - he or she would have to redeem him or herself with some form of binding remembrance. Around 1870 the practice of binding letters began to die out, and it is characteristic that it coincided with the publishing of the first printed patterns for *Gækkebreve*.

Børge Kjeldsen
 Ibsgården 54, Himmelev
 4000 Roskilde
 bkjeldsen@hotmail.com